

УДК 351: 811: 34. 028: 86 (477)

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.1(22).226–261

*Дарія Абрамова,
кандидат наук з державного управління,
науковий співробітник Житомирського державного
технологічного університету*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

У статті розкрито питання державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики, спрямованої на правовий захист національних меншин. Проаналізовано регіональний розріз забезпечення мовно-культурних прав національних меншин. Визначено фактори, якими характеризуються особливості етнополітичного розвитку України, та чинники, які здійснюють суттєвий вплив на мовну політику щодо забезпечення правового захисту національних меншин. Проаналізовано нормативно-правову базу, що є правовою основою забезпечення мовних прав національних меншин в Україні

Ключові слова: державне управління, державна політика, державна мовна політика, національні меншини.

The article deals with the issues of state administration of the legislative provision of language policy aimed at legal protection of national minorities. The regional section of the provision of language and cultural rights of national minorities is analyzed. The most obvious difference was found throughout an array of ethnic, linguistic, religious, religious, geopolitical, political and ideological orientations and priorities of various types of identity of citizens in specific regions. The factors determining the peculiarities of ethno-political development of Ukraine are determined. It is proved that the ethnic structure in the regions has a significant influence on the management of ethnic and national processes at the state level, and also plays a very important

role in shaping the specificity of the structure of actors in the process of public administration of language policy in these territories. The factors that have a significant impact on linguistic policy in resolving the linguistic issue and ensuring the legal protection of national minorities are outlined. Analysis of the regulatory framework, which is the legal basis to ensure the language rights of national minorities in Ukraine, as well as documents of international law. The ways of providing informational language needs of national minorities in Ukraine through the formally legal and practical tendencies are revealed. The role of bodies of state power and local self-government on material and financial support of mass media is revealed. The primary tasks of state administration bodies in realization of language policy, effective legal provision of language needs of national minorities are determined.

Key words: *public administration, state policy, state language policy, national minorities.*

Майбутній розвиток України та утвердження в ній демократії багато в чому залежить від належного забезпечення прав та інтересів національних меншин. Здійснення обґрунтованої мовної політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства є однією з визначальних умов зміцнення інститутів правової держави, забезпечення захисту мовних прав національних меншин. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених розвитку законодавства про національні меншини, в управлінській науковій практиці недостатньо вивченим аспектом залишається значення державного регулювання мовної ситуації, зокрема правового захисту меншин, що й обумовлює віднесення зазначеної теми до пріоритетних наукових досліджень [1].

У нинішніх умовах відродження в Україні різних національних спільнот, сучасної еволюції концепції національно-культурної автономії та розвитку правового статусу національних меншин питання державного управління їх правовим захистом у сфері мовної політики набувають важливого практичного та теоретичного значення. Особливої актуальності набуває це твердження в умовах політичних подій

останніх років. Не виникає сумніву, що неефективний правовий захист інтересів цих груп населення в процесі здійснення мовної політики за певних умов може призвести до внутрішньодержавних конфліктів.

Питання державного управління законодавчим забезпеченням мовної політики, спрямованої на правовий захист національних меншин, є вкрай актуальним для України як держави унітарної з поліетнічним складом населення. Кожна з представлених в Україні етнічних груп у той чи інший спосіб прагне зберегти свою мову, культурну спадщину, традиції, які, зрештою, формують основи національної ідентичності, забезпечують можливості для підтримки життєдіяльності й розвитку культури того чи іншого етносу, підтримки його соціальної й політичної спроможності [2]. Однією з головних умов для цього є законодавчо закріплені та підтримувані державою мовні права національних меншин.

Правовий захист мов національних меншин має, безумовно, політичні засади і пов'язаний із забезпеченням національної безпеки країни, створенням та збереженням клімату довіри між різними секторами суспільства, який повинен бути підкріплений відповідним правовим інструментом як на національному, так і на міжнародному рівні.

Як свідчить практика, ефективність регулювання найбільш складних і важливих суспільних відносин, до яких належить правовий мовний статус національних меншин у суспільстві, значно зростає, якщо воно здійснюється засобами правової політики. Адже, по-перше, це передбачає цілеспрямовану діяльність на засадах науково обґрунтованих механізмів, засобів і принципів досягнення стратегічних цілей і тактичних завдань держави та суспільства (і навпаки, це максимально виключає спонтанність, непередбачуваність, будь-які відхилення від визначених цілей) [3, с.6]. По-друге, формування правового захисту мов національних меншин є об'єктивною реакцією держави на потреби внутрішнього узгодження та упорядкування засад мовної політики.

Забезпечення права громадян, які представляють національні меншини, відбувається не тільки на загальнонаціональному, але й на регіональному рівні. Тому важливо прослідкувати і регіональний зріз забезпечення мовно-культурних прав **національних меншин**.

Отже, сфера державного управління правовим захистом національних меншин з питань мовної політики перебуває у стані динамічної трансформації та ускладнення, що відбувається і під державно-правовим впливом, і значною мірою обумовлена рядом внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на всі сторони соціально-культурного та громадсько-політичного життя національних меншин [4; 5, с. 141].

На формування відповідних нормативно-правових норм мовної політики щодо захисту прав національних меншин у сфері мовних відносин конкретного суспільства суттєвий вплив мають його національно-історичні традиції й звичаї, оскільки, як зазначає І. Царьков, «у кожного народу, який компактно проживає на одній території, є власний соціальний досвід: свої боги, свої звичаї і свої цінності» [6, с. 74]. Україна – гетерогенна держава як в етнічному, так і в мовному сенсі, де характерним є незбіг між етносами та їхніми мовами. Ці особливості етнополітичного розвитку України визначаються факторами, основні з яких:

– **культурно-етнографічний** – територію України можна умовно поділити на етнографічно-українські області центру і заходу та на зону «нових земель» – схід і південь;

– **соціально-історичний** – за цим критерієм розрізняються дві групи областей: ті, що входили до складу держав Центральної та Південно-Східної Європи, та області, які входили до складу Російської імперії;

– **конфесійні**: за ними суттєвою є межа між православними та греко-католиками (йдеться, передусім, про Закарпаття і Галичину) [7, с. 34].

Регіональні відмінності досить яскраво виражені у ментальності, способі життя, звичаях, історичній пам'яті населення Криму, Києва, Донбасу, Галичини, Буковини, Закар-

паття тощо [8, с. 389]. *Регіональний зріз дає можливість виявити найочевидніші розбіжності в усьому масиві етнічних, мовних, релігійно-конфесійних, геополітичних, політико-ідеологічних орієнтацій та пріоритетності тих чи інших типів ідентичності громадян у конкретних регіонах. Зокрема, для представників Донецька пріоритетними виявилися соціально-професійні, вікові, політико-ідеологічні й геополітичні (передусім із орієнтацією на радянське, російське) чинники ідентичності, тоді як для представників Львова – етнічні, релігійні, національні чинники ідентичності [9, с. 39]. Це дає підстави для виявлення впливу конкретних особливостей на перспективи здійснення державної мовної політики в регіонах, забезпечення правового захисту національних меншин у цій сфері.*

Вагомий вплив на вирішення регіональної мовної проблеми держави справляє структура розселення етнічних спільнот у регіонах України, а також наявність внутрішньої потреби меншини підтримувати свою національну культуру та етнічну самобутність, мовна стійкість та мовний зсув у іншомовному оточенні тощо, етнічне відродження. Особливу роль для національних меншин відіграють такі чинники, як «мотив небезпеки» і так званий «принцип справедливості» в мовній політиці. Саме вони здійснюють значний вплив на мовну політику держави. Тому роль держави і її інститутів у сфері національної мовної політики визначається насамперед тим, що держава встановлює і регулює ці права національних меншин у межах своєї території [10, с. 47].

Ще одним об'єктивним чинником, на який не можна не звернути увагу, досліджуючи процес державного управління правовим захистом національних меншин України у мовних питаннях, є глобалізація. Її вплив відчувається у двох суперечливих тенденціях. З одного боку, глобалізація уніфікує і інтернаціоналізує населення. З іншого – вона, привносячи у життя посттоталітарної України елементи західної демократії, стимулює процеси культурного та духовного відродження, прагнення до національної ідентифікації як титульної нації, так і національних меншин [11, с. 235].

У процесі вироблення засад державної мовної політики щодо захисту мовних прав національних меншин важливу роль відіграє лінгвістичний ландшафт України, який є надзвичайно унікальним. Всі значні за чисельністю етнолінгвістичні меншини налічують разом менш ніж 2,4 млн. осіб (4,9 % всього українського населення) і являють собою різні громади, кожна з яких нараховує менш ніж 300 тис. осіб (менш ніж 1 % українського населення). Це зокрема: білоруси – 275,8 тис., молдовани – 258,6 тис., кримські татари – 248,2 тис., болгары – 204,6 тис., угорці – 156,6 тис., румуни – 151 тис., поляки – 144,1 тис., євреї – 103,6 тис., вірмени – 99,9 тис., греки – 91,5 тис., татари – 73,3 тис., роми – 47,6 тис., азербайджанці – 45,2 тис., грузини – 34,2 тис., німці – 33,3 тис. та гагаузи – 31,9 тис. У деяких областях відзначається значна присутність певних меншин (з географічної точки зору мова йде про найбільш тісне заселення): 98,1 % кримських татар мешкають в Автономній Республіці Крим; 96,8 % угорців – у Закарпатській області; 86,5 % гагаузів – в Одеській області; 84,7 % греків – у Донецькій області; 75,9 % румунів – у Чернівецькій області і 21,3% у Закарпатській області, та 73,7 % болгар – в Одеській області [12]. Невипадково Європейський Комітет експертів зазначив, що органи української влади у своїх заходах, які спрямовані на реалізацію положень Хартії регіональних мов і меншин, повинні особливо орієнтуватися на території, де мешкає значна кількість носіїв тієї чи іншої мови [13].

Крім цього, слід зазначити, що етнічна структура в регіонах здійснює суттєвий вплив не лише на управління етнічними та національними процесами на державному рівні, а й відіграє досить важливу роль у формуванні специфіки структури акторів процесу державного управління мовною політикою на цих територіях. У структурі органів виконавчої влади створені державні установи, діяльність яких спрямована на гарантування прав і свобод національних меншин, і, зокрема, їх мовних прав. Вони поділялися на дві групи. До першої групи належали органи державної влади, діяльність

яких спрямовувалась на гарантування захисту прав та свобод усіх громадян України. Другу групу становили спеціалізовані державні установи, діяльність яких пов'язана із забезпеченням гарантій захисту прав і свобод національних меншин (Державний комітет України у справах національностей і міграції, Комісія у справах осіб, депортованих за національною ознакою та Міжвідомча координаційна рада з питань етнополітики).

Увагу Європейського Комітету експертів привернули численні реорганізації та ротації в управлінських структурах України, що займалися питаннями мов меншин і мали негативний вплив на підготовку законодавчих реформ та розробку засад вирішення мовної проблеми [14]. Зокрема, ліквідація Міністерства у справах національностей і створення іншого органу, нижчого за статусом, навіть перетворення його на структурний підрозділ Міністерства юстиції, а потім – знову в Державний комітет України у справах національностей та міграції, не могли інакше як негативно вплинути на захист мовних прав національних меншин.

У формуванні й координації діяльності органів державного управління щодо вирішення мовної проблеми, етнонаціонального розвитку, поглиблення демократичних засад суспільства і забезпечення міжнаціональної злагоди важливою стало створення рад із представників громадських організацій національних меншин, які були утворені і діяли при більшості обласних державних адміністрацій [15]. Зокрема, відповідно до Указу Президента України від 19 квітня 2000 р. № 600/2000, з метою підвищення ролі громадських організацій національних меншин у процесі прийняття рішень щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, поглиблення демократичних засад українського суспільства та забезпечення міжнаціональної злагоди, в Рівненській області була утворена рада представників громадських організацій національних меншин при голові обласної державної адміністрації як консультативно-дорадчий орган [16]. Її функції полягали у

сприянні формуванню толерантності та злагоди у міжнаціональних відносинах, внесенні пропозицій щодо вдосконалення законодавства України про національні меншини, механізмів його реалізації, контролю щодо забезпечення мовних прав національних меншин, потреб їх етнокультурного розвитку, сприянні розвитку етнокультурних і гуманітарних зв'язків між громадськими об'єднаннями національних меншин.

Таким чином, основними чинниками, які тією чи іншою мірою здійснювали суттєвий вплив на мовну політику щодо вирішення мовного питання та забезпечення правового захисту національних меншин, можна визначити:

- історичні передумови, які довгий час впливали на формування етнонаціонального складу населення України;
- мовне законодавство та законодавство, що регулює етнонаціональну політику в державі;
- чисельність тієї чи іншої меншини, її соціально-демографічний склад;
- ареал поширення та територія заселення (компактне чи дисперсне проживання, міська чи сільська місцевість) національностей України;
- вплив процесу глобалізації на мовну ситуацію в країні [17, с. 44].

Питання мовної політики щодо забезпечення захисту мовних прав національних меншин – це, насамперед, питання про формування цілісного й узгодженого поля законодавчого захисту низки колективних та індивідуальних прав національних меншин.

Слід зазначити, що з перших днів незалежного існування України органи державного управління з допомогою національного законодавства прагнули створити умови для рівноправного розвитку та активної участі в соціально-економічному та культурному житті представників усіх меншин, котрі разом з українцями становлять єдину етнонаціональну структуру суспільства. Прослідковується ряд етапів державного управління становленням та розвитком зако-

нодавства України про мовні права національних меншин. Перший етап розпочався від проголошення Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.) і тривав до прийняття Закону України «Про національні меншини в Україні» (25 червня 1992 р.). Другий етап настав після прийняття Закону України «Про національні меншини в Україні» і завершився прийняттям Конституції України (28 червня 1996 р.). Після прийняття Конституції України розпочався третій етап розвитку та становлення законодавства про мовні права національних меншин України [18, с. 54].

Норми національного законодавства щодо захисту мовних прав національних меншин в Україні містяться у Конституції України 1996 р., в інших правових актах та законах, зокрема таких, як: Декларація про державний суверенітет України (1990 р.), Акт проголошення незалежності України (1991 р.), Декларація прав національностей України (1991 р.), закони України «Про мови в Україні» (1989 р.), «Про свободу совісті і релігійні організації» (1991 р.), «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), «Про об'єднання громадян» (1992 р.), «Про інформацію» (1992 р.), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.), «Про телебачення і радіомовлення» (1993 р.), «Про рекламу» (1996 р.), «Про звернення громадян» (1996 р.), «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), «Про видавничу справу» (1997 р.), «Про громадянство України» (1997 р.), «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (1997 р.), «Про освіту» (1999 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про вищу освіту» (2004 р.) тощо, а також у Кримінальному, Кримінально-процесуальному, Цивільному, Цивільно-процесуальному та Сімейному кодексах України [19].

Важливою правовою основою забезпечення мовних прав національних меншин в Україні є також: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про гро-

мадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.) та Протокол №12 до неї, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1995 р.), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.) та інші міжнародні документи, які, відповідно до ст. 9 Конституції України, стали складовою частиною національного законодавства.

Крім того, суттєве значення для захисту мовних прав національних меншин мають: Документ Копенгагенської ради – Конференції з питань людського виміру ОБСЄ (1990 р.); Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 р.); Віденська декларація Конференції на вищому рівні Ради Європи (1993 р.); Рекомендації № 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи (1993 р.); Конвенція Співдружності Незалежних Держав про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994 р.); Гаазькі рекомендації щодо права національних меншин на освіту (1996 р.); Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин (1998 р.); Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (1999 р.) [20]. Характерною особливістю сучасного розвитку міжнародно-правового захисту мовних прав меншин слід вважати органічний взаємозв'язок між актами міжнародного права різного рівня, їхній гармонійний розвиток, формування як універсальних, так і регіональних систем регулювання мовної ситуації.

Важливим джерелом правового захисту мовних норм, що підлягають застосуванню в реалізації мовної політики, є також укладені і ратифіковані Україною двосторонні міжнародні договори про дружні відносини і співпрацю з багатьма зарубіжними країнами.

У своїй сукупності всі правові норми державної мовної політики спрямовані на збереження самобутності, мовної спадщини та гідності меншин, втілюються у таких формах:

- право меншин на існування;
- право користування здобутками власної культури і мови та їх розвитку;
- право меншин на забезпечення для них функціонування національних шкіл та інших навчальних закладів (у тому числі й вищої освіти) із викладанням рідною мовою та контролю за навчальними програмами;
- гарантії політичного представництва в органах, які визначають політику держави, як на виконавчому, так і на законодавчому рівнях;
- надання автономії з передачею меншинам права управляти своїми внутрішніми справами, принаймні у сфері культури, виховання, освіти, релігії, інформації, соціальних справ, із забезпеченням за допомогою субвенцій (на рівні культурної автономії, можливої як при дисперсному, так і при компактному проживанні меншини) та важелів оподаткування (на рівні територіальної автономії, можливої тільки при компактному проживанні меншин), коштів для виконання цих функцій [21].

Світовий досвід довів, що відмова від будь-яких форм дискримінації (зокрема відмова від негативного ставлення до меншин у політичній, соціальній, мовно-культурній сферах) сприяє політичній і соціальній стабільності держав. У статті 24 Конституції України передбачено, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Отже, Україна обрала шлях суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (стаття 1 Конституції України), яка «сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин» (стаття 11 Конституції України). Це шлях до демократичної Європи, в якій забезпечується самобутність усіх національних та етнічних груп [22, с. 540].

На сучасному етапі особливого значення набуває зміст мовної політики, спрямованої на забезпечення мовних прав національних меншин, як обов'язкова передумова досягнення міжнаціональної згоди та стабільного демократичного розвитку України. Але будь-які права будуть залишатися декларативними, якщо не знайдуть свого втілення на практиці. Реалізація мовної політики, спрямованої на захист мовних прав національних меншин, має будуватися за такими принципами:

- 1) принцип визнання та поваги прав окремої особи, прав національних меншин та прав будь-яких інших національно-етнічних спільнот [23];
- 2) принцип рівноправності;
- 3) принцип неприпустимості дискримінації національних меншин, проявів расизму, ксенофобії, антисемітизму [24];
- 4) принцип взаємопов'язаності та взаємозалежності прав і обов'язків національних меншин [25];
- 5) принцип універсальності та неподільності прав національних меншин [17];
- 6) принцип невід'ємності прав національних меншин [26, с. 38];
- 7) принцип подолання міжнаціональної напруженості шляхом взаємних консультацій, діалогу та пошуку компромісів [26, с. 39].

Слід зазначити, що деякі права можуть бути реалізовані лише індивідуально (право вільно обирати та відновлювати національність), інші – лише в складі національної меншини (право на створення національних громадських об'єднань тощо) [27, с. 54]. Проте окремі нормативно-правові акти, які входять до системи нормативно-правових гарантій захисту колективних прав та свобод національних меншин, мають розбіжності щодо норм права, які стосуються їх мовного статусу. Це насамперед стосується Закону України «Про мови в Україні». Норми цього Закону значною мірою суперечать нормам правового забезпечення розвитку національних меншин в Україні [28].

Особливе значення для надання національним меншинам в Україні конституційно-правового статусу мають процесуальні принципи мови судочинства та рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Усі види юридичної відповідальності як складової конституційно-правового статусу національних меншин в Україні мають бути тотожними юридичній відповідальності, яка є характерною і для конституційно-правового статусу громадян України.

Було б доцільним також передбачити у Кодексі України про адміністративні порушення адміністративну відповідальність осіб, які своїми висловлюваннями, публікаціями чи іншими діями (умисними чи ненавмисними) принижують або ображають національну гідність людини, виявляють упереджене ставлення до осіб з огляду на їх національно-етнічну приналежність, здійснюють будь-які інші дискримінаційні дії.

Члени Європейського Комітету експертів відзначали, що деякі закони, зокрема і закон 1992 р. «Про національні меншини» є застарілими [19]. Українські органи влади взяли зобов'язання підготувати правки і зробити нову редакцію закону. Крім цього, ведеться робота над проектом Концепції державної мовної політики України, визнано необхідність актуалізувати чинне мовне законодавство і представити на розгляд парламенту ряд нових законопроектів про захист прав національних меншин. Важливо також посилити процес адаптування національного законодавства до відповідних міжнародно-правових документів у сфері міжетнічних відносин та захисту прав меншин, зокрема Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Міжнародний експерт Б. Баурінг справедливо наголошує, що «ствердження принципів взаємодії культур та багатомовності слугуватиме усуненню будь-якого непорозуміння щодо цілей Хартії, яка жодним чином не намагається сприяти будь-якому розчленуванню мовних груп» [13].

Формуючи та здійснюючи мовну політику, спрямовану на вирішення мовного питання в Україні (особливо коли

йдеться про визначення пріоритетів етнокультурного, зокрема мовного розвитку, форм і способів захисту мовних прав національних меншин), органам державного управління слід ретельно враховувати особливості міжетнічної взаємодії між ними [29, с. 10].

Важливим напрямом здійснення мовної політики у сфері правового захисту національних меншин є діяльність органів державного управління із забезпечення їх можливостей проводити навчання рідною мовою. Відповідно до ст. 53 Конституції України громадянам, які належать до національних меншин, гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Сьогодні в Україні мовами національних меншин навчаються близько двох мільйонів дітей. За даними Міністерства освіти і науки, у державі діяли 1880 шкіл з російською мовою навчання, 94 – з румунською, 69 – з угорською, 12 – з кримсько-татарською, 4 – з польською, 9 – з молдовською, а також 2242 школи з двома і більше мовами викладання. У тих випадках, коли представники нацменшин не проживають компактно, для п'яти і більше дітей дозволялось відкривати в звичайних школах спецкласи [30].

Мови різних національних меншин, що проживали у Криму, діти освоювали у недільних школах, які відкривалися при загальноосвітніх школах, установах культури і національно-культурних центрах у Сімферополі, Джанкої, Керчі, Євпаторії, Феодосії, Ялті та інших містах. Унікальний експеримент був проведений у вересні 1999 р. у містечку Старий Крим Кіровського району, де 250 учнів поглиблено почали вивчати чужі для багатьох місцевих жителів мови: українську, грецьку, болгарську, вірменську та німецьку. До того ж спілкування на побутовому рівні російською та українською мовами стало неодмінним атрибутом міжетнічного спілкування [31].

Згідно з Державною програмою відродження й розвитку освіти національних меншин в Україні на 1994–2000 рр., для представників національних меншин, які дисперсно

проживали в Україні, відкривались недільні школи, відвідування в яких не обмежувалось віковим цензом. В Україні діяли 144 національні недільні школи, навчально-методичне забезпечення яких здійснювалось за сприяння місцевих органів управління освітою, відповідних національно-культурних та просвітницьких організацій [32].

Проте у деяких випадках, незважаючи на достатню кількість учнів та виконання всіх умов, батьки зіткнулися на практиці з небажанням місцевих органів влади сприяти забезпеченню освіти мовою меншини. Європейський Комітет експертів з цього приводу відзначив, що, на жаль, немає жодного ефективного правового засобу проти свавільної відмови місцевих органів влади [13]. Не повною мірою забезпечувались етнічні меншини друкованими виданнями, підручниками, довідковою та художньою літературою, у тому числі мовами національних меншин. Органам державного управління слід відкорегувати діяльність ромських навчальних центрів (недільні школи, садочки, студії, гуртки) в контексті загальної стратегії освітніх ініціатив Ромської програми, бо всі проекти 2000 р. виглядали надто розрізненими, в одному й тому ж регіоні виникали по кільканадцять однотипних шкіл чи студій. Для реалізації цієї програми важливо визначити поетапність, послідовність та фінансову адекватність підтримки навчально-просвітніх закладів ромів.

Як нами з'ясовано, до прав національних меншин належать: право створювати власні громадські організації, культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Таке право здійснюється представниками національних меншин у порядку, встановленому Законом України «Про об'єднання громадян». За сферами діяльності товариств та об'єднань національних меншин виділяються політична, соціальна, культурна, мовна, інформаційна, наукова та інші функції. За способами діяльності розрізняються такі функції, як: координаційна, охоронна, захисна, організаційна, забезпечення розвитку тощо. Механізм реалізації політичних, соціальних та мовних прав національних меншин в Україні здійснюєть-

ся на загальнодержавному, регіональному та територіальному рівнях [33].

Значна увага органів державного управління має бути приділена організації діяльності національних товариств. На сьогодні в Україні створені та активно діють більше тисячі національно-культурних товариств. Найчисельніші з них: російське, єврейське, польське, угорське, грецьке, болгарське. Всі вони входять до Асоціації національно-культурних об'єднань України. Мета діяльності Асоціації – забезпечення прав національних меншин, зокрема їх мовних прав, на рівні європейських та міжнародних стандартів [34].

Діяльність національно-культурних товариств і об'єднань спрямована на задоволення специфічних національних потреб і запитів у сфері культури, освіти, мови; на збереження й розвиток національної самосвідомості, традицій, звичаїв, історичної пам'яті свого народу. Ці організації сприяють збереженню самобутності національних меншин, задоволенню їх національно-культурних потреб, створюють додаткові можливості для спілкування між їх представниками. Такі громадські організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на проведення масових заходів, конкурсів, фестивалів, виставок, зборів, сприяти створенню національних газет, журналів, телепередач, відеофільмів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій та розширенню їх мережі.

На збагачення культури міжетнічного спілкування спрямована діяльність громадських об'єднань **єврейської етноспільноти**. Сучасні єврейські національні меншини в Україні є дуже різноманітними: євреї (йетудим), євреї бухарські (ісрол, яхуді), євреї пірські, євреї грузинські та ін. Вони створили понад 120 національно-культурних товариств, що засвідчує багатовекторність сучасного єврейського руху, але їх подальший розвиток гальмує відсутність єдиного координаційного центру єврейського життя [35, с. 275].

Важливе місце проблемі спілкування і взаємодії між етносами має відводитись у діяльності **німецьких націо-**

нально-культурних товариств. В Україні проживає понад 30 тис. німців. Найбільше – у Дніпропетровській, Одеській, Закарпатській областях. Компактними групами німці живуть на Донеччині, в Приазов'ї, на Миколаївщині та Одещині. Ними створено 33 національно-культурні організації, діяльність яких з 1992 р. координує Товариство німців України «Відергебурт». Об'єднання опікуються як задоволенням етнічних інтересів німців, а саме відродженням національних і культурно-мовних традицій, так і захистом мовних прав інших етнічних спільнот, які проживають в Україні [36].

Заслугує на увагу досвід діяльності Спілки поляків України, яка своїм найважливішим завданням визначає протидію будь-яким міжнаціональним конфліктам і стереотипам, що порушують злагоду та гармонійне співіснування громадян України. У 1992 р. було засновано Федерацію польських товариств в Україні, до складу якої увійшло Культурно-просвітне товариство поляків з більшістю своїх місцевих осередків. Особливу активність Федерація проявляє в місцях компактного проживання польської меншини, зокрема на Житомирщині, Львівщині та Хмельниччині. Діяльність польських національно-культурних об'єднань спрямована на духовне відродження українських поляків та зміцнення основ культури мовного спілкування між представниками різних національностей [37, с. 43].

Збагаченням змісту етнічної і мовної культури переймаються і **грецькі національно-культурні товариства** (в них нараховувалося 91,5 тис. осіб.). Більшість представників грецької етноспільноти входять до Федерації грецьких товариств України з центром у Маріуполі. Крім того, діє Спілка греків України з центром у Донецьку. Два центри діють у Києві, зокрема Київське міське товариство греків та об'єднання «Еллада». Слід зазначити, що грецькі товариства взяли під опіку відновлення та збереження унікального музейного комплексу «Філіки Етерія» («Дружнє товариство») в Одесі. Осередки грецьких громад мають широку читацьку аудиторію національних газет «Еліни України» та «Елпіда» («Надія») [38].

На сьогодні у різних регіонах України діє 12 об'єднань ромів. Найстаріша – «Форумо ромен Україна-тар». Саме ця організація була ініціатором та організатором першого з'їзду громад ромів, який відбувся в Києві 7–8 червня 2000 р. Рішенням з'їзду було утворено нову організацію – Всеукраїнський конгрес громад ромів, який розпочав активну діяльність з метою задоволення соціально-культурних, мовно-просвітницьких та інформаційних потреб етнічних меншин ромів в Україні [39].

Значну роботу проводить Демократична спілка уторців України. Особливо відчутно простежується її діяльність у Закарпатській області, де громадяни уторської національності становлять понад 150 тис. Ефективні форми та засоби діяльності національно-культурних товариств щодо захисту і розвитку мовних традицій характерні для роботи інших загальноукраїнських організацій менших за чисельністю етносів, зокрема чехів, словаків, молдован, вірмен, гагаузів, грузинів, литовців [36].

Нині в Україні для задоволення культурно-мистецьких і мовних запитів національних меншин діє 95 центрів національних культур, а також будинків народної творчості, центрів фольклору та етнографії. Але залишається актуальною проблема створення Центру культур етнічних спільнот у кожному місті та забезпечення національно-культурних об'єднань приміщеннями на пільгових засадах. Водночас слід зазначити, що процес формування та діяльності національно-культурних товариств зазнає впливу й низки негативних явищ, серед яких:

- зниження культурно-потенційного рівня етнospільнот за рахунок еміграції національної інтелігенції за кордон;
- наростання кризових явищ у матеріальній і духовній сферах, коли невизначеність та екологічна нестабільність призводять до розбазарювання колективно створених цінностей, знецінення їх мовного продукту;
- звуження сфери застосування мов багатьох національностей.

Крім цього, з огляду на нові суспільні реалії, законодавство України щодо мовної політики у сфері прав національно-культурних товариств не можна вважати достатнім для забезпечення етнокультурних та мовних потреб національних меншин. Нормативні акти щодо цієї сфери не завжди узгоджені між собою, а нерідко суперечать один одному.

Серед важливих завдань органів державного управління є правове забезпечення інформаційних потреб національних меншин у сфері мовної політики. Керуючись законодавством «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про видавничу справу», інформаційні потреби національних меншин в Україні у цій сфері задовольняють ЗМІ національних меншин, які виходять як на всеукраїнському, так і на регіональному рівнях. На місцевому рівні для сфери поширення мовних запитів зареєстровано 145 видань: 123 газети, 15 журналів, 3 бюлетені і альманахи. Серед видань, які виходять українською мовою, в Україні зареєстровано 4348 друкованих ЗМІ, російською – 2742, угорською – 10, болгарською – 2, польською – 5, румунською – 6, кримськотатарською – 4, німецькою – 3. Серед двомовних видань українською та іншими мовами в Україні виходить – 3530 назв газет та журналів, російською та іншими мовами – 3594, болгарською – 4, польською – 3, румунською – 4, на їдиш – 1, на ївриті – 1, кримськотатарською – 12, німецькою – 11, білоруською – 1, узбецькою – 1, ромською та караїмською по одній. Зокрема, Держкомнацміграції України виступив співзасновником 7 газет, що видаються мовами національних меншин, зокрема вірменською «Арагац», єврейською «Єврейські вісті», польською «Дзеннік Кійовські», болгарською «Роден край», румунською «Конкордія» і «Зоріле Буковіней», кримськотатарською «Голос Криму» [40].

Крім того, забезпечення інформаційних потреб національних меншин щодо мовних запитів в Україні здійснюється також громадськими організаціями, які користуються правом створювати незалежні ЗМІ. Діяльність останніх переваж-

но залежить від підтримки влади і спонсорської допомоги меценатів. На регіональному рівні для національних меншин друкуються газети, які видаються без підтримки держави: це загальноукраїнські газети «Форум націй» і «Наша Батьківщина»; на регіональному рівні: для греків – «Елліни України» (м. Маріуполь), ромів – «Романі Яг» (м. Ужгород), угорців – «Карпаті Ігаз Со» (м. Ужгород), поляків – «Котвіца» (м. Миколаїв), словаків – «Підкарпатський словак», румунів – «Дачія» (м. Ужгород), азербайджанців – «Голос Азербайджану» (м. Київ), євреїв – «Хадашот» (м. Київ), німців – «Німецький канал» (м. Київ), татар – журнал «Дуслик» (м. Київ), для поляків – «Газета Львувська» (м. Львів), росіян – «Русский вестник» (м. Львів), білорусів – «Весткі з Белорусі» (м. Львів). Згідно з українським законодавством, публікації у ЗМІ не повинні ставати основою для дискримінації за етнічною, мовною, расовою чи конфесійною ознаками, поширювати ксенофобію, що може призвести до загострення міжнаціональних відносин.

Забезпечення інформаційних мовних потреб національних меншин в Україні здійснюється також системою державного телерадіомовлення, діяльність в межах якої фінансується з державного бюджету. Подібна практика дає позитивні результати, зокрема в Закарпатській області. Але значні проблеми існують з виготовленням, розповсюдженням і трансляцією мовних програм для національних меншин недержавними телерадіокомпаніями.

У цілому в процесі реалізації мовної політики, спрямованої на задоволення інформаційних мовних потреб національних меншин, чітко простежуються дві тенденції – формально-правова і практична [41, с. 39]. Як позитивний факт слід відзначити, що жодна з національних меншин практично не натрапила на штучні правові перешкоди при заснуванні власних засобів масової інформації. Водночас на практиці засоби масової інформації, засновані громадськими організаціями меншин, змушені долати величезні труднощі матеріального і фінансового характеру, перебороти які їм часто не вдається, що призводить до припинення випуску видань.

Тому органи державної влади і місцевого самоврядування мають вживати дієвих заходів щодо матеріальної і фінансової підтримки засобів масової інформації, створення необхідних умов для розвитку друкарської справи громадських організацій національних меншин. В інформаційно-виховній і культурно-моральній сферах підвищенню ефективності мовної політики держави має сприяти організація постійного моніторингу динаміки соціального життя національних меншин, спрямованого на виявлення найбільш актуальних проблем, які потребують відповідних правотворчих рішень.

Європейський Комітет експертів звернувся до органів влади з проханням провести консультації з носіями мов національних меншин, маючи на меті визначення їх потреб та побажань, які стосуються задоволення інформаційних потреб, а також внести ясність щодо критеріїв, які застосовуються щодо прийняття рішення про надання фінансової підтримки організації телетрансляцій, видань тієї чи іншої газети мовою меншини [13].

Серед першочергових завдань органів державного управління в реалізації мовної політики щодо ефективного правового забезпечення мовних потреб національних меншин є підготовка педагогічних, культурно-просвітницьких та інших національних кадрів. У статті 7 Закону «Про національні меншини в Україні» наголошується, що держава має вживати заходів для підготовки цих кадрів через мережу навчальних закладів, а також державні органи на основі міждержавних угод, сприяти національним меншинам у підготовці спеціалістів в інших країнах [42].

При сприянні органів державного управління в Сімферополі системно проводилась підготовка вчителів початкових класів для кримськотатарських шкіл. Щорічно більше 100 вчителів кримськотатарської мови проходили курси перепідготовки в Республіканському інституті підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, які викладають в угорськомовних за-

гальноосвітніх навчальних закладах, здійснювалась в Ужгородському національному університеті, Мукачівському державному університеті та Закарпатському угорському інституті імені Ф. Ракоці II. У Закарпатському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти регулярно проводились навчально-методичні семінари та курси.

В Одеській області підготовка вчителів молдовської мови та підвищення їх професійного рівня здійснювалась в Одеському національному університеті імені І. Мечникова, Білгород-Дністровському педагогічному училищі Південноукраїнського державного педагогічного університету та Ізмаїльському державному гуманітарному університеті. Курси підвищення кваліфікації вчителів були організовані на базі Одеського обласного інституту удосконалення вчителів. Крім того, вчителі початкових класів мали можливість підвищувати свою кваліфікацію у закладах післядипломної освіти Республіки Молдова.

Підготовка вчителів польської мови здійснювалась на базі Львівського, Житомирського, Хмельницького та Волинського обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти. Крім цього, викладачі польської мови з Чернівецької та Житомирської областей мали можливість пройти педагогічну перепідготовку в Польщі.

Підготовка викладачів румунської мови проводилась у Чернівецькій та Закарпатській областях, Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича, Ужгородському національному університеті, Мукачівському державному університеті, педагогічних коледжах Чернівецької та Закарпатської областей, Чернівецькому обласному науково-методичному інституті післядипломної освіти та в Закарпатському інституті післядипломної освіти. Викладачів мови та літератури національних меншин готували загалом у 15 навчальних закладах України [8, с. 239].

Але нестача кваліфікованих викладачів мовами національних меншин ще відчувається у значній мірі. Європейський Комітет експертів справедливо зазначив, що це вико-

ристовується іноді органами влади як аргумент для відмови у відкритті або залишенні учбових закладів з навчанням мовами меншин. Він закликав українську владу *вжити активних заходів, з метою забезпечити наявність достатньої кількості відповідним чином підготовлених викладачів із знанням мов меншин* [43, с. 200].

Успішне вирішення питань забезпечення правового захисту національних меншин значною мірою залежить і від фінансових ресурсів, необхідних для реалізації мовної політики. На жаль, недостатнє виділення бюджетних коштів на задоволення культурних, мовно-освітніх потреб національних меншин свідчить про те, що не виконуються положення частини третьої ст.119 Конституції України, відповідно до якої місцеві державні адміністрації повинні забезпечувати виконання державних і регіональних програм національно-культурного розвитку корінних народів і національних меншин у місцях їх компактного проживання.

В основному діяльність громадських організацій національних меншин в реалізації мовних запитів здійснюється за рахунок членських внесків та спонсорської допомоги. Злободенною залишається проблема надання приміщень, які перебувають у державній та комунальній власності для проведення громадськими організаціями національних меншин своїх культурно-просвітницьких заходів. Нині із 1300 національних громад, які функціонують в Україні, забезпечені приміщеннями на правах власності або оренди лише близько 600 громадських об'єднань [44]. Все це потребує більш суттєвої фінансової підтримки, оскільки у тому обсязі, що надається зараз, вона не задовольняє потреби носіїв мов меншин.

Актуальною залишається необхідність визначення правових засад екстериторіальної самоорганізації етнічних спільнот, введення представницьких органів національних меншин у політико-правове поле, вироблення правових механізмів взаємодії між цими органами і органами державної влади та місцевого самоврядування в реалізації мовної

політики. Представники національних товариств і самі національні меншини добре усвідомлюють той факт, що більшість проблем, які сьогодні стоять перед ними у цій сфері, будуть успішно вирішуватись залежно від того, наскільки активно вони залучатимуть своїх представників в органи влади різних рівнів.

Слід зазначити, що існує три рівні політичної участі національних меншин в реалізації мовної політики:

– латентний, на якому перебувають більшість національних меншин. Здебільшого вони лише формально заявили про своє існування, цей рівень характеризується розпорошеністю в діяльності національних меншин щодо забезпечення своїх мовних прав;

– організаційний, на цьому рівні перебувають 38 національних меншин, які створили власні громадські організації, активно розвивають інтеграційні процеси. На цьому рівні політичної мобілізації національні меншини є активними як у внутрішньо-державних, так і у міждержавних процесах в питаннях реалізації мовної політики та захисту своїх мовних прав;

– політичний рівень – до цього рівня доходять лише окремі національні меншини. Переважно це численні національні меншини, які створили власні політичні рухи та партії, беруть участь у виборах різних рівнів і в політичному житті держави. На цьому рівні перебувають російська національна меншина і кримські татари, які створили власні політичні рухи та партії. Однак результати свідчать, що на названому рівні прослідковуються дезінтеграційні процеси в етнічному та мовному полі та посилюється суспільно-політичний поділ [26, с. 40].

Цілком очевидно, що надання можливості спільної участі у функціях влади на різних, не лише місцевих рівнях, зміцнення співпраці із державою щодо реалізації мовної політики буде сприяти налагодженню конструктивного міжнаціонального діалогу. Інтенсивна політична інтеграція національних меншин у внутрішньодержавні процеси три-

ває, тим самим буде значно посилюватися їх роль і у суспільно-політичному житті країни. Але, незважаючи на те, що значну кількість представників національних меншин обрано депутатами різних рад, вони вважають недостатнім їх представництво на виборних посадах в органах влади та місцевого самоврядування. Особливо це стосувалось кримських татар, які прямо пов'язували нерозв'язаність своїх соціально-економічних та мовних проблем з відсутністю достатнього доступу до політичних важелів державного управління.

Слід зазначити, що правовий захист мовних запитів національних меншин в усіх регіонах України здебільшого реалізується. На національні меншини поширюються усі права, свободи і обов'язки, що поширюються на всіх громадян України [45, с. 179]. Проте, як свідчать реалії, певна невирішеність на законодавчому рівні деяких аспектів мовної політики ускладнює їх забезпечення в повсякденному житті суспільства.

Є ряд невирішених питань: нерівність соціальних, культурних, демографічних потенціалів різних національних меншин; політичні спекуляції на етнопатріотичній тематиці; відсутність помітних зрушень у відродженні мови та культури національної більшості; динамічність змін в етноконфесійній структурі населення; присутність чинників зовнішнього впливу на стан мовної політики держави; суперечливість вітчизняної законотворчості у питаннях, які торкаються захисту мовних прав національних меншин. Це суттєво ускладнює застосування положень законів, які так чи інакше торкаються сфери мовної політики, і, відповідно, викривлює самі процедури забезпечення й захисту прав національних меншин [46].

Сформоване законодавче поле мовної політики, спрямоване на вирішення мовної проблеми, не є вільним від суперечностей, що разом з низьким рівнем її інституційного забезпечення, відсутністю процесуальних можливостей захисту та відновленням порушених мовних прав не завжди гарантує їхню реалізацію. Зокрема, положення Конституції

України про державну мову та інші мови, як і положення інших законів та підзаконних актів, хоча і відповідають міжнародним стандартам та зберігають свою актуальність, у повній мірі не виконуються [47, с. 22].

Негативно впливає на стан правового захисту національних меншин недосконалість механізмів практичної реалізації правових, соціальних та організаційно-фінансових засад, спрямованих на відродження їхньої етнічної та мовної самобутності. Зокрема, потребує удосконалення національне законодавство у сфері міжнаціональних відносин та адаптація його положень до міжнародно-правових стандартів Європейського Союзу [48].

Подальше посилення ефективності забезпечення правового захисту національних меншин потребує прийняття нової Концепції державної мовної політики, яка дасть правовотворцям, державним службовцям єдине розуміння принципів, цілей, напрямів цієї політики.

Практика розробки засад мовної політики, спрямованої на державний захист мовних прав національних меншин, вимагає, зокрема, уточнення принципів формування дорадчих органів із представників національних меншин при органах державного управління та місцевого самоврядування, виділення спеціальних коштів з державного бюджету для потреб національних меншин, механізмів реалізації представниками національних меншин своїх мовних прав безпосередньо та через національні громадські об'єднання, а також форм реалізації положень чинного законодавства щодо національно-культурної автономії.

Слід зазначити, що формування цілісної законодавчої бази у сфері забезпечення мовних прав національних меншин не буде можливим без вироблення системи стратегічних пріоритетів у сфері етнонаціональної, мовної політики [49, с. 81–91]. Є необхідність у прийнятті нового Закону «Про мови України». У ньому відповідно до Конституції України повинні визначатись порядок застосування мов держави, принципи мовної політики та її обов'язки щодо забезпечен-

ня конституційного права людини на вільне використання мов. У законі слід передбачити, що кожна людина має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої мовні права і свободи від порушень і протиправних посягань. Кожна людина повинна мати право звертатися за захистом своїх мовних прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Актуальним завданням для органів державного управління постає необхідність подальших розробок загальнотеретичних проблем мовної політики щодо представників різних національностей, що мешкають у країні. Результати таких досліджень можуть бути використані при внесенні змін та доповнень до існуючого законодавства та при розробці державних програм розвитку та захисту мовних прав національних меншин та корінних народів України.

Подальші заходи з підвищення ефективності державного управління, забезпечення мовної політики у сфері захисту прав національних меншин мають стати важливими чинниками становлення і розвитку України як правової і демократичної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Семьоркіна О. Дослідження чинного законодавства України у сфері забезпечення прав національних меншин та народів // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. – К.: УНЦД, 2004. – С. 169–187
2. Фадеев В. Задоволення етнокультурних потреб національних меншин в Україні: нормативно-правове забезпечення. URL: www.old.niss.gov.ua/book/2004_html/009.html
3. Руднева О. М., Ярмиш О. Н. Правова політика України: стан, проблеми: концептуалізації та підвищення ефективності // Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : наук.-практ. конф., 5 груд. 2012 р.: аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2013. – С. 5–25.

4. Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. – К. : Фоліант, 2005. – 633 с.
5. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 р.: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2012. – 254 с.
6. Царьков И. И. Развитие правовопонимания в европейской традиции права. – С-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2006. – 346 с.
7. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 (11). – С. 24–37.
8. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
9. Маланчук О. Соціальна ідентифікація в сучасній Україні // Дух і літера. – 2003. – №11 – 12. – С. 36–47.
10. Лопушанська О.В. Адміністративно-правове регулювання мовної політики: питання теорії та стан реалізації // Адвокат – 2013. – № 4 (151). – С. 46–48.
11. Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: навч. посіб.– К.: Логос, 2008. – 392 с.
12. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с.
13. Застосування Хартії в Україні. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи щодо застосування Хартії Україною. URL: [www.council.of.Europe.ECRML\(2010\)](http://www.council.of.Europe.ECRML(2010))
14. Заремба О. В., Римаренко С. Ю. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 276–279.
15. Леонова А. О. Діяльність координаційних і консультативно-дорадчих органів з питань етнонаціональної політики // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 63–70.
16. Про раду представників громадських організацій національних меншин при голові Рівненської обласної державної адміністрації. URL: www.lawua.info/jurdata/dir262/dk_262678
17. Механізми державного регулювання розвитку соціогуманітарної сфери: наук. розробка / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, П. К. Ситнік та ін.– К. : НАДУ 2012. – 52 с.
18. Історичний досвід залучення національних меншин та розбудова Української держави // Державність. – 1994. – № 1–2. – С. 52–58.

19. Захист прав національних меншин в Україні: зб. нормативних і правових актів. – К.: Держкомнацміграції, АНКАОУ, 2003. – 388 с.
20. Алмаші М. М. Захист прав національних меншин в Україні за міжнародним правом // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів: Ін.-т внутр. справ при НАВС України. – 2003. – С. 269–273.
21. Антонович М. Права національних меншин в Україні: національне законодавство та міжнародно-правові стандарти // Право України. – 2004 – №6. – С. 9–12.
22. Конституційне право України: підруч. / [за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського]. – К.: видавн. Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.
23. Заєць В. А. Механізм реалізації прав і свобод національних меншин України. URL : www.ua/article/pravoviy_konsultant.html
24. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 4. – Ст. 403.
25. Загальна декларація прав людини 1948 р. // Офіційний вісник України 2008. – № 93. – Ст. 3103.
26. Биков О. М. Права та свободи національних меншин України у ХХ столітті // Вісник Одеського ін-ту внутрішніх справ. – 2007. – №1. – С. 36–43.
27. Бугаєв С. Право національних меншин на представництво: актуальні проблеми законодавчого забезпечення в Україні // Вибори та демократія : науково-просвітницький правничий журнал. – 2005. – № 1(3). – С. 51–59.
28. Биков О. М. Внутрішньодержавні нормативно-правові гарантії забезпечення прав та свобод національних меншин в Україні // Право України. – 2007. – № 8. – С. 25–32.
29. Євтух В.Б. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства // Етнічні спільноти України : довідник. – К. : Фенікс, 2001. – С. 4–13.
30. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К.: Державний комітет статистики України, 2003. – 195 с.
31. Дрожжина С. В. Місце мультикультуралізму в сучасному українському соціумі. URL: www.culturalstudies.in.ua
32. Сергеева О. Ю. Конституційно-правові засади регулювання мовних відносин в Україні (1991-2006 рр.) // Державне будівництво. – 2007. – № 1; Ч. 1. URL: www.kbuara.kharkov.ua.
33. Шульга М. Національні меншини України під захистом держа-

- ви // Україна. Європа. Світ. – 1995. – 26 квіт.
34. Послужний Л. За мир і злагоду // Голос України. – 2005. – 27 січ. – С. 4.
 35. Лозинський Р. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд): моногр. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 474 с.
 36. Діяльність національно-культурних товариств України на сучасному етапі. URL: <http://www.lib.chdu.edu.Methodser/87/ua/81>
 37. Національні меншини України: Інф. довідник / [упоряд.: І. І. Пилипенко, А. І. Осауленко]. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1995. – 96 с.
 38. Клименко Н. Мовні проблеми грецької меншини в Україні. URL: <http://www.vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/26.html>
 39. Тучинський В. А. Українсько-молдавські зв'язки та переселення молдавського народу на південь України з найдавніших часів до кінця XIX століття // Україна: минуле, сьогодні, майбутнє: зб. наук. праць. – К. – 1999. – С. 60–69.
 40. Алмаші М. М. Захист інформаційних прав національних меншин в Україні // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2003. – Вип. 22. – С. 175–178.
 41. Вишняк О. І. Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – С. 34–48.
 42. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-ХІІ // Голос України. – 1992. – 16 лип.
 43. Закон України «Про розвиток і застосування мов в Україні»: проект // Бюлетень. Державний комітет у справах національностей та міграції. – К.: 1999. – 216 с.
 44. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: зб. документів і матеріалів / [упоряд. М. І. Панчук, І. Л. Гошуляк, С. С. Діброва та ін.] – К.: Наукова думка, 1994. – 558 с.
 45. Конституційне законодавство України: законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення: зб. нормативних актів / автори-упорядники: С. В. Лінецький, М. І. Мельник, А. М. Ришелюк. – К.: Атіка, 2000. – 896 с.
 46. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. – Х.: Право, 2009. – 584 с.

47. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / [за ред. Ю. Бестерс-Дільгер]. – К.: КМА, 2008. – 363 с.
48. Аблетіоров Р. Проблеми законодавчого врегулювання державної політики щодо забезпечення прав корінних народів та національних меншин України // Розробка державної політики. Аналітичні записки. – К.: Вид-во «К.І.С.», – 2002. – С. 7–11.
49. Колісник В. Правове регулювання мовних відносин в Україні та проблеми його подальшого вдосконалення // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4. – С. 81–91.

REFERENCES

1. Sem'orkina, O. (2004). *Doslidzhennya chynnoho zakonodavstva Ukrainy u sferi zabezpechennya prav natsional'nykh menshyn ta narodiv* [Investigation of the current legislation of Ukraine in the field of ensuring the rights of national minorities and peoples]. Aktual'ni pytannya vitchyznyanoi etnopolityky: shlyakhy modernizatsiyi, vrakhuvannya mizhnarodnoho dosvidu. K.: UNTSD, pp. 169–187 [in Ukrainian].
2. Fadyeyev, V. *Zadovolennya etnokul'turnykh potreb natsional'nykh menshyn v Ukraini: normatyvno-pravove zabezpechennya* [Satisfaction of Ethnic and Cultural Needs of National Minorities in Ukraine: Regulatory and Legal Framework]. Retrieved from www.old.niss.gov.ua/book/2004_html/009.html [in Ukrainian].
3. Rudnyeva, O. M., Yarmysh, O. N. (2013). Pravova polityka Ukrainy: stan, problemy: kontseptualizatsiyi ta pidvyshchennya efektyvnosti [The Legal Policy of Ukraine: Condition, Problems: Conceptualization and Increasing Efficiency]. *Pravova polityka Ukrainy: kontseptual'ni zasady ta mekhanizmy formuvannya – Legal policy of Ukraine: conceptual foundations and mechanisms of formation: Analytical Report on Scientific Practical Conference*. K.: NISD. Pp. 5–25 [in Ukrainian].
4. Loyko, L. (2005). *Hromads'ki orhanizatsiyi etnichnykh menshyn Ukrainy: pryroda, lehitymnist', diyal'nist'* [Public organizations of ethnic minorities in Ukraine: nature, legitimacy, activity]. K.: Foliant., p. 633 [in Ukrainian].
5. *Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshche Ukrainy v 2012 r.: Shchorichne Poslannya Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoyi Rady Ukrainy* (2012). [About the Internal and External Situation of Ukraine in 2012:

- Annual epistle of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine*. K.: NISD. P. 254 [in Ukrainian].
6. Tsar'kov, I. I. (2006). *Razvitiye pravoponimaniya v yevropeyskoy traditsii prava* [Development of legal thinking in the European tradition of law]. S-Pb.: Yurid. tsentr Press. P. 346 [in Russian].
 7. Kryvyts'ka, O. (2005). *Konfliktnyy vymir etnonatsional'noho rozvytku Ukrayiny* [Conflict Measurement of Ethnonational Development of Ukraine]. *Politychnyy menedzhment – Political Management*. No. 2 (11), pp. 24–37 [in Ukrainian].
 8. Nahorna, L. (2008). *Rehional'na identychnist': ukrayins'kyi kontekst* [Regional identity: Ukrainian context]. K.: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. P. 405 [in Ukrainian].
 9. Malanchuk, O. (2003). *Sotsial'na identyfikatsiya v suchasniy Ukrayini* [Social Identity in Contemporary Ukraine]. *Dukh i litera*. No. 11 – 12, pp. 36–47 [in Ukrainian].
 10. Lopushans'ka, O.V. (2013). *Administratyvno-pravove rehulyuvannya movnoyi polityky: pytannya teorii ta stan realizatsi* [Administrative-legal regulation of language policy: issues of theory and implementation]. *Advokat*. No. 4 (151), pp. 46–48 [in Ukrainian].
 11. Vitman, K. M. (2008). *Modeli etnonatsional'noyi polityky post-sotsialistychnykh krayin* [Models of Ethnic Policy of Post-Socialist Countries]. K.: Lohos. P. 392 [in Ukrainian].
 12. Yevtukh, V. B., Troshchyns'kyi, V. P., Halushko, K. YU., Chernova, K. O. (2004). *Etnonatsional'na struktura ukrayins'koho suspil'stva* [Ethnonational structure of Ukrainian society]. K.: Naukova dumka. P. 344 [in Ukrainian].
 13. *Zastosuvannya Khartiyyi v Ukrayini. Rekomendatsiya Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo zastosuvannya Khartiyyi Ukrayinoyu* [Application of the Charter in Ukraine. Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the application of the Charter by Ukraine]. Retrieved from [www.council.of.Europe.ECRML\(2010\)](http://www.council.of.Europe.ECRML(2010)) [in Ukrainian].
 14. Zarembo, O. V., Rymarenko, S. YU. (2008). *Rol' zovnishnykh chynnykiv u polityzatsiyi movnykh problem. Movna sytuatsiya v Ukrayini: mizh konfliktom i konsensusom*. [The role of external factors in the politicization of language problems. The language situation in Ukraine: between conflict and consensus.]. K.: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, pp. 276–279. [in Ukrainian].
 15. Leonova, A. O. (2005). *Diyal'nist' koordynatsiynykh i konsul'tatyvno-doradchykh orhaniv z pytan' etnonatsional'noyi poli-*

- tyky [Activities of coordination and consultative and advisory bodies about issues of ethno-national policy]. *Politychnyy menedzhment*. No.3 (12), pp. 63–70 [in Ukrainian].
16. *Pro radu predstavnykiv hromads'kykh orhanizatsiy natsional'nykh menshyn pry holovi Rivnens'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi* [The Council of Representatives of Public Organizations of National Minorities under the Head of Rivne Oblast State Administration]. Retrieved from www.lawua.info/jurdata/dir262/dk262678 [in Ukrainian].
 17. Troshchyns'kyy, V. P., Skurativs'kyy, V. A., Sytnik, P. K. (2012). *Mekhanizmy derzhavnogo rehulyuvannya rozvytku sotsiohumanitarnoyi sfery* [Mechanisms of state regulation of the development of the socio-humanitarian sphere]. K.: NADU. P. 52 [in Ukrainian].
 18. *Istorychnyy dosvid zaluchennya natsional'nykh menshyn ta rozbudova Ukrayins'koyi derzhavy* (1994). [Historical Experience of Attracting National Minorities and Building the Ukrainian State]. *Derzhavnist' - Statehood*. No. 1–2, pp. 52–58 [in Ukrainian].
 19. *Zakhyst prav natsional'nykh menshyn v Ukrayini* (2003). [Protection of the rights of national minorities in Ukraine]. *Zb. normatyvnykh i pravovykh aktiv*. K.: Derzhkomnatsmihratsiyi, ANKAOU. P. 388 [in Ukrainian].
 20. Almashi, M. M. (2003). *Zakhyst prav natsional'nykh menshyn v Ukrayini za mizhnarodnym pravom* [Protection of the rights of national minorities in Ukraine under international law]. *Visnyk L'vivs'koho instytutu vnutrishnikh sprav*. L'viv: In-t vnutr. sprav pry NAVS Ukrayiny. Pp. 269–273. [in Ukrainian].
 21. Antonovych, M. (2004). *Prava natsional'nykh menshyn v Ukrayini: natsional'ne zakonodavstvo ta mizhnarodno-pravovi standarty* [Rights of National Minorities in Ukraine: National Law and International Legal Standards]. *Pravo Ukrayiny – The Law of Ukraine*. No. 6, pp. 9–12 [in Ukrainian].
 22. Todyky, YU. M., Zhuravs'koho, V. S. (Eds.), (2002). *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny* [Constitutional Law of Ukraine]. K.: vydavn. Dim “In Yure”. P. 544 [in Ukrainian].
 23. Zayets', V. A. *Mekhanizm realizatsiyi prav i svobod natsional'nykh menshyn Ukrayiny* [Mechanism of realization of rights and freedoms of national minorities of Ukraine]. Retrieved from www.ua/article/pravoviy_konsultant.html [in Ukrainian].
 24. *Zaklyuchnyy akt Narady z bezpeky ta spivrobotnytstva v Yevropi 1975 r.* (2005). [Final Act of the Conference about Security and

- Cooperation in Europe 1975]. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny – Official bulletin of Ukraine*. No. 4, p. 403 [in Ukrainian].
25. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny 1948 r. (2008). [Universal Declaration of Human Rights 1948]. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny – Official bulletin of Ukraine*. No. 93, p. 3103 [in Ukrainian].
 26. Bykov, O. M. (2007). *Prava ta svobody natsional'nykh menshyn Ukrayiny u XX stolitti [Rights and freedoms national minorities of Ukraine in the XX century]*. *Visnyk Odes'koho in-tu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Odessa State University of Internal Affairs*. No. 1, pp. 36–43 [in Ukrainian].
 27. Buhayev, S. (2005). Pravo natsional'nykh menshyn na predstavnytstvo: aktual'ni problemy zakonodavchoho zabezpechennya v Ukrayini [The Right of National Minorities to Representation: Current Problems of Legislative Support in Ukraine]. *Vybory ta demokratiya: naukovo-prosvitnyts'kyi pravnychyy zhurnal – Elections and Democracy: Science and Education Law Journal*. No. 1(3), pp. 51–59 [in Ukrainian].
 28. Bykov, O. M. (2007). Vnutrishn'oderzhavni normatyvno-pravovi harantiyi zabezpechennya prav ta svobod natsional'nykh menshyn v Ukrayini [Intranational normative-legal guarantees of ensuring the rights and freedoms of national minorities in Ukraine]. *Pravo Ukrayiny – The Law of Ukraine*. No. 8, pp. 25–32. [in Ukrainian].
 29. Yevtukh, V. B. (2001). *Tendentsiyi etnonatsional'noho rozvytku ukraïns'koho suspil'stva [Trends in ethno-national development of Ukrainian society]*. *Etnichni spil'noty Ukrayiny: dovidnyk*. K.: Feniks. Pp. 4–13 [in Ukrainian].
 30. *Natsional'nyy sklad naseleennya Ukrayiny ta yoho movni oznaky. Za danymy Vseukraïns'koho perepysu naseleennya 2001 roku (2003)*. [National composition of the population of Ukraine and its linguistic features. According to the All-Ukrainian Population Census of 2001]. K.: Derzhavnyy komitet statystyky Ukrayiny. P. 195 [in Ukrainian].
 31. Drozhzhyna, S. V. *Mistse mul'tykul'turalizmu v suchasnomu ukraïns'komu sotsiumi [The place of multiculturalism in modern Ukrainian society]*. Retrieved from www.culturalstudies.in.ua [in Ukrainian].
 32. Serhyeyeva, O. YU. (2007). Konstyututsiyno-pravovi zasady rehulyuvannya movnykh vidnosyn v Ukrayini (1991-2006 rr.) [Constitutional and legal principles regulation of language relations in Ukraine (1991-2006)]. *Derzhavne budivnytstvo – The State building*. No. 1; CH. 1. Retrieved from www.kbuapa.kharkov.ua [in Ukrainian].

33. Shul'ha, M. (1995). *Natsional'ni menshyny Ukrayiny pid zakhystom derzhavy* [National Minorities of Ukraine under the Protection of the State]. Ukrayina. Yevropa. Svit [in Ukrainian].
34. Posluzhnyy, L. (2005). *Za myr i zlahodu* [For Peace and Conciliation]. Holos Ukrayiny. P. 4 [in Ukrainian].
35. Lozyns'kyy, R. (2008). *Movna sytuatsiya v Ukrayini (suspil'no-geohrafichnyy pohlyad)* [Language situation in Ukraine (social and geographical view)]. L'viv: Vydavn. tsentr LNU im. I. Franka, p. 474 [in Ukrainian].
36. Diyal'nist' natsional'no-kul'turnykh tovarystv Ukrayiny na suchasnomu etapi [Activities of national-cultural societies of Ukraine at the present stage]. *lib.chdu.edu*. Retrieved from <http://www.lib.chdu.edu>. Metodser/87/ua/81 [in Ukrainian].
37. Pylypenko, I. I., Osaulenko, A. I. (Eds.). (1995). *Natsional'ni menshyny Ukrayiny* [National Minorities of Ukraine]. K.: Holov. spetsializ. red. lit. movamy nats. menshyn Ukrayiny. P. 96 [in Ukrainian].
38. Klymenko, N. *Movni problemy hrets'koyi menshyny v Ukrayini* [Language problems of the Greek minority in Ukraine]. Retrieved from <http://www.vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/26.html> [in Ukrainian].
39. Tuchyns'kyy, V. A. (1999). *Ukrayins'ko-moldavs'ki zv'yazky ta pereselennya moldavs'koho narodu na pivden' Ukrayiny z naydavnishykh chasiv do kintsya KHIKH stolittya* [Ukrainian-Moldovan relations and migration of the Moldavian people to the south of Ukraine from ancient times to the end of the nineteenth century]. Ukrayina: mynule, s'ohodennya, maybutnye: zb. nauk. prats' – Ukraine: Past, Present, Future: a collection of scientific papers. K. Pp. 60–69 [in Ukrainian].
40. Almashi, M. M. (2003). *Zakhyst informatsiynykh prav natsional'nykh menshyn v Ukrayini* [Protection of Information Rights of National Minorities in Ukraine]. *Derzhava i pravo : zb. nauk. pr. Yurydychni i politychni nauky*. K.: In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. Vol. 22, pp. 175–178 [in Ukrainian].
41. Vyshnyak, O. I. (2008). *Metodyky sotsiolohichnykh doslidzhen' funkcionuvannya ta statusu mov v Ukrayini* [Methods of Sociological Research of Functioning and Status of Languages in Ukraine]. *Movna sytuatsiya v Ukrayini: mizh konfliktom i konsensusom*. K.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. Pp. 34–48 [in Ukrainian].
42. Pro natsional'ni menshyny v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 25.06.1992 r. № 2494-KHII (1992). [National Minorities in Ukraine: Law of Ukraine dated June 25, 1992 No. 2494-XII]. *Holos Ukrayiny – Voice of Ukraine* [in Ukrainian].

43. *Zakon Ukrayiny «Pro rozvytok i zastosuvannya mov v Ukrayini»* (1999). [*The Law of Ukraine “The Development and Use of Languages in Ukraine”*]. Byuleten'. Derzhavnyy komitet u spravakh natsional'nostey ta mhratsiyi. P. 216 [in Ukrainian].
44. Panchuk, M. I., Hoshulyak, I. L., Dibrova, S. S. (Eds.). (1994). *Natsional'ni vidnosyny v Ukrayini u KHKH st.* [*National Relations in Ukraine in the 20th Century*]. K.: Naukova dumka. P. 558 [in Ukrainian].
45. Linets'kyi, S. V., Mel'nyk, M. I., Ryshelyuk, A. M. (2000). *Konstytutsiynе zakonodavstvo Ukrayiny: zakonodavchi akty, komentar, ofitsiynе tлумachennya* [*Constitutional Law of Ukraine: Legislative Acts, Commentary, Official Interpretation*]. K.: Atika. P. 896 [in Ukrainian].
46. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. (2009). *Zahal'na teoriya derzhavy i prava* [*General theory of state and law*]. KH.: Pravo. P. 584 [in Ukrainian].
47. Besters-Dil'ger, YU. (Eds.), (2008). *Movna polityka ta movna sytuatsiya v Ukrayini: analiz i rekomendatsiyi* [*Language policy and the language situation in Ukraine: analysis and recommendations*]. K.: KMA. P. 363 [in Ukrainian].
48. Abletiorov, R. (2002). *Problemy zakonodavchoho vrehulyuvannya derzhavnoyi polityky shchodo zabezpechennya prav korinnykh narodiv ta natsional'nykh menshyn Ukrayiny* [*Problems of the legislative regulation of the state policy about the rights of indigenous peoples and national minorities of Ukraine*]. Rozrobka derzhavnoyi polityky. Analitychni zapysky. K.: Vyd-vo “K.I.S”, pp. 7–11 [in Ukrainian].
49. Kolisnyk, V. (1998). *Pravove rehulyuvannya movnykh vidnosyn v Ukrayini ta problemy yoho podal'shoho vdoskonalennya* [*Legal regulation of linguistic relations in Ukraine and problems of its further improvement*]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. No. 4, pp. 81–91 [in Ukrainian].